

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

**Girit'in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler
Üzerine Notlar**

**Notes on the Some Manuscript Works Related to Conquest of Crete
by Ottomans**

Veysel GÖGER

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2918-9180, e-mail: veyselgoger@yahoo.com

İrfan ALADAĞ

Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-2361-7543

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Received: 29 Mart 2019 / 29 March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Mayıs 2019 / 23 May 2019

Yayın Tarihi / Published: 24 Temmuz 2019 / 24 July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz / July

Cilt / Volume: 5 Sayı / Issue: 2 Sayfa / Pages: 553-563

Öz

Dünyanın farklı ülkelerindeki değişik yazma eser kütüphanelerinde bulunan Osmanlı kroniklerinin tespit edilerek bunların içeriklerinin değerlendirilmesi, tarih yazımı için olmazsa olmaz hususlardan biridir. Bu eserlerin belirli konular dikkate alınarak yapılacak tasniflerinin, o konuları çalışacak araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlayacağı açıktır. Zikredilen düşünceden hareketle hazırlanan bu makalede, Osmanlı Devleti tarafından XVII. asırda alınan Girit'in fethiyle ilgili, Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde bulunan eserlerin tanıtımı ve kaynak değerlendirmesi yapılmıştır. İncelenen eserlerin çoğu daha önce tespit edilmiş kroniklerin nüshalarından oluşmaktadır. Yine ele alınan yazmaların büyük oranda, kendi zamanından önce yazılmış kroniklerden yapılan alıntılardan müteşekkil oldukları belirlenmiştir. Bunların ekseriyetle Katib Çelebi'nin *Fezleke*'si ile Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâhiri't-tevârih*'inden ya da ondan yararlanan diğer kroniklerden istifade ettikleri anlaşılmıştır. Mecmua içinde yer alan bir kısım kaynağın ise Kandiye'nin fethi sonrası hazırlanmış *fetihname*nin bir sureti olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Girit Savaşı (1645-1669), Yazma Eser, Kronik.

Abstract

The identification of the Ottoman chronicles in different literary libraries in different countries of the world and the evaluation of their contents is one of the indispensable aspects of writing history. It is clear that the sorting of these works by considering certain topics will provide great convenience to the researchers who work on them. In this article which was prepared with the motivation of the mentions mentioned, was made an assessment on the introduction of the artifacts and resource evaluation related to the conquest of Crete which was taken by Ottoman State in XVII century. Most of the studied works consists of copies of previously identified chronicles. It has also been determined that the writings discussed are largely composed of quotations from chronicles written before their time. It is understood that these are mostly benefited from Katib Çelebi's *Fezleke* and Mühürdar Hasan Ağa's *Cevâhiri't-tevârih* or other chronicles benefiting from it. Some of the sources in Mecmua were also determined to be a copy of the fathnama (*fetihname*) prepared after the conquest of Candia.

Keywords: Ottomans, Cretan War (1645-1669), Manuscript, Chronic.

Giriş

Osmanlıların Girit adasını ele geçirmeleri, oldukça uzun ve yıpratıcı bir mücadele sonrasında mümkün olabilmiştir. 1645 yılında Sultan İbrahim döneminde başlayan sefer, 1669 yılında IV. Mehmed zamanında neticelenmiştir. Adadaki muharebelerin üç büyük kale-kentin kuşatması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan Hanya 1645'de, Resmo 1646'da fethedilmiş, Kandiye'nin alınması ise çok uzun süren bir mücadele sürecinden sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle Girit seferi, 1683-1699 savaş dönemi (Viyana Bozgun Yılları) ile birlikte, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin iki uzun soluklu siyasi-askeri hadisesinden birini oluşturmaktadır.

Girit seferinin Osmanlı tarihindeki önemine paralel olarak, bu seferin çok sayıda vekayinameye de konu olduğu görülmektedir.¹ Bunlardan bazıları sadece sefer döneminin bir

¹ Öyle ki dönemin Osmanlı tarihçilerinden Hüseyin Behçetî *Mi'râci'z-zâfer* adlı eserinde 1678 Kamanıçe seferini anlatmadan önce Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye kuşatmasına da kısaca değinmiş ancak bu kuşatmayla ilgili çok sayıda eser yazıldığını söyleyerek teferruata girme gereği duymamıştır: "Ba'dehu yetmiş yedi senesi evâbirinde Girit cezâresine geçmek iktizâ idüb yine ol sadr-ı güzîni serdâr-ı zâfer-şî'âr kıldılar. Ve livâ-yı Resûl'i yed-i kirâmîlerine teviz idüb

dilimini anlatırken, bir kısmı ise seferin tamamını içermektedir. Girit seferine katılan veya bu dönemde yaşayan Osmanlı tarihçilerinin hemen hepsi şahit oldukları ya da kendi ömürlerinin iktifa ettiği sefer dilimini kaleme almışlardır. Bu açıdan Girit seferini anlatan dönemin çağdaş kroniklerinin farklı tarih dilimlerini içerdikleri ifade edilmelidir. Bunlardan en çok dikkat çekenler, seferin ilk zamanları için Pîrîpaşazâde Hüseyin'in *Târib-i Fethi Hanya'sı*, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr* ve *Zeyli* ile Kâtib Çelebi'nin *Fezleke'sidir*.² Pîrîpaşazâde Hüseyin eserinde 1645 yılındaki Hanya kuşatmasını anlatırken, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi 1645-1658 yılları arası Osmanlı Tarihi içinde Girit seferine de değinmiştir.³ Kâtib Çelebi *Fezleke'sinde* Girit seferinin başlangıcından 1654-55 yılına kadar olan süreci detaylıca aktarmıştır. Seferin son devresi için üç kıymetli eser bulunmaktadır. Bunlar Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâbirü't-tevârib'i*, Mustafa b. Musa'nın *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandîye* adıyla yayınlanan eseri ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'sidir*.⁴ Bu üç müellif de bizzat sefere katılarak şahit oldukları hadiseleri detaylı bir şekilde kaleme almışlardır. Bunlardan sadece Evliya Çelebi eserinin farklı ciltlerinde Girit seferinin önceki dönemlerine de değinmiş olup, özellikle Hanya kuşatmasına katılmış biri olarak verdiği bilgiler kıymetlidir.⁵ Seferin 1648 yılından sonraki kısmını oldukça özet şekilde içinde barındıran bir eser olarak ise Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyiname'si* dikkat çekmektedir.⁶ Bu zikredilen eserlerden başka kroniklerin de bulunduğu belirtilmelidir. Ancak daha sonra yazılmış Girit seferi ile alakalı eserlerin, çok büyük bir oranda yukarıda zikredilen kroniklerden yararlandığı ifade edilmelidir. Seferin bir dilimini veya parça parça da olsa tamamını anlatan bu eserlerin yanında, özellikle geç tarihli kroniklerin bir kısmında düzenli bir sırayla hazırlanmış biçimde seferin tamamını bulmak mümkündür. Yine bunlardan bazılarında Girit adasının Osmanlılar tarafından fethinin yanında, fetih öncesi ve sonrası Girit Tarihi'nin de yer aldığı görülmektedir.

Dünyanın değişik yazma eser kütüphanelerine dağılmış olan ve Girit seferine değinen bu kroniklerin tek tek belirlenerek incelenmesi, orijinal veya derleme bir eser olup olmadıklarının ortaya konulması ve bunların birbirlerinden yararlanma şekillerinin tespit edilmesi, sağlıklı bir tarih yazımı için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Zikredilen düşünceden hareketle bu çalışmada,

Kandîye fethi için ol cezâre-i vahşet-âmîze irsâl eylediler. Kandîye kal'asının ta'rîfi bu evrâka küncâyîş-peşîr olmayub olunan ceng ü cidâl için nice mecmû'a vü resâ'il ihtirâ' itmişlerdür. Vâsfa muhtâc olmayub terkâ evlâ görüldi." Bk. Filiz Duman, *Bir Gazavat-nâme Türü Olarak Hüseyin Behçetî'nin Mi'râcî'z-zafer Adlı Zafer-nâmesi* (H.1088/M.1678)(1-101. *Varuklar Arası*) (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010), 142.

² Ersin Gülsoy, "Girit Seferleri Gazavatnâmeleri ve Özellikleri", *Yeni Türkiye* 7/33 (2000): 640-641; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, (İstanbul: Tatav Yayınları, 2004), XVII-XVIII; Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tablîl ve Metin) 1732*, haz. Nevzat Kaya (Ankara: TTK Yayınları, 2003); Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016), 2.

³ Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr'ı* Hz. Adem'den 1648 yılına kadar geçen olayları, bu esere yazdığı *Zeyl* ise 1648-1658 yılı olaylarını içermektedir. Bk. Kara Çelebi-zâde, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, giriş kısmı, XXIX-XXX.

⁴ Abubekir Siddık Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâbirü't-Tevârib'i* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996); Mustafa Bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandîye Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandîye'nin Fethi 1666-1669*, haz. Meltem Aydın (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016); Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 170-254.

⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 76-83.

⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tablîl ve Metin Tenkidi*, haz. Fahri Çetin Derin (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008).

Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde Girit seferiyle alakalı Göger tarafından daha önce tespit edilen⁷ Osmanlıca eserler incelenerek, bunların tanıtımı ve kaynak değerlendirmesi yapılacaktır.⁸

1. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye* Adıyla Anılan Eser

Girit seferinin Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki son devresini (1666-1669) anlatan bu eserin şimdiye kadar sekiz nüshası belirtilmiştir.⁹ Göger'in yaptığı çalışma sonucu on yeni nüsha daha ortaya çıkarılmıştır:¹⁰

1.1. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. A. 3605*

61 varak, 17 satır, nesih hat. Nüsha girişinde kırmızı mürekkeple yazılmış şu başlık yer almaktadır: “*Mukâbele-i Tevârîh-i Muhâreke-i Kandîye, sene 1077, bin yetmiş altıda Varad Kal'ası Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth olundukdan sonra Nemçe Çasarı'na gönderilan Abidnâmenin sûretidir*”. Köprülü nüshasında eser sonunda seferde harcanan mühimmat miktarı ile şehit olan asker sayısı bulunmazken¹¹, bu nüshada mezkûr bilgiler yer almaktadır. Bazı satırların sonunda atlanan kelimeler belirtilmiştir. Nüsha içinde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın sonunda konuyla ilgisi olmayan bir buçuk varaklık arapça bir metin bulunmakta, akabinde bir varaklık boş sayfadan sonra, *Der-Târîh-i Sünnet-i Sultân Mustafa* başlığı altında iki beyit yer almaktadır. Eser Kasım-Aralık 1745 (Zilkade 1158) tarihinde yazılmıştır.

1.2. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. YY. 82*

Eser mecmuanın 81a-126a varakları arasındadır. 21 satır, nesih hat. Mecmuanın bu kısmı kendinden önceki bölümün devamı şeklinde hazırlanmıştır. Önceki kısım Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezâire-i Girid* adlı eseridir.¹² Zikredilen sonraki kısmın *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye*'nin bir nüshası olarak değerlendirilmesi daha doğrudur.¹³ Girişte “*Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye Berây-ı Vezîri'âzam Köprülizâde Fâzıl Ahmed Paşa*” başlığı kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

1.3. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T 2772*

112 varak, 13 satır, nesih hat. Varak numaraları verilirken sehven 102 ile 103. varaklar arası atlandığından, nüsha 111 varak olarak gösterilmiştir. Girişte kırmızı mürekkeple yazılmış şu başlık yer almaktadır: “*Mukâbele-i Tevârîh-i Muhâreke-i Kandîye, sene 1077, bin yetmiş altıda Varad Kal'ası Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth olundukdan sonra Nemçe Çasarı'na gönderilan Abidnâme sûretidir*”. 101-108 varakları arasında Girit adası ve seferi ile ilgili manzum parçalar vardır. En sonda 1 Ağustos 1665 (19 Muharrem 1076) tarihi vardır. Ancak yazmanın anlattığı tarih dilimi göz önüne alındığında bu tarihin eserin yazım tarihi olma olasılığı bulunmamaktadır.

⁷ Veysel Göger, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Destansı Bir Karakter: Kanca Nâm Dilaver”, *Millî Folklor* 121 (Bahar 2019): 55-64.

⁸ Çalışmada belirtilen yazma eserlerin bazılarında daha önce işaret edilmişse de burada zikredilen eserlerin ayrıca kaynak değerlendirmesi yapılmıştır.

⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 123-125; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 240.

¹⁰ Göger, “Kanca Nâm Dilaver”, 60.

¹¹ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Koleksiyonu. nr. 214/1.

¹² Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezâire-i Girid Adlı Eseri: Tablîl ve Metin* (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018).

¹³ Eser üzerine yapılan bir çalışmada bu durum fark edilmişse de tam olarak *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye*'nin bir nüshası olduğu belirtilmemiştir. Bk. Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezâire-i Girid Adlı Eseri*, 116-117.

1.4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T 2536

Eser mecmuanın 265b-336b varakları arasındadır. 15 satır, nesih hat. Girişte kırmızı mürekkeple yazılmış şu iki başlık yer almaktadır: “*Mübürdâr Târîbidir*”, “*Makâle-i Tevârîb-i Mubâreke-i Kandîye, sene bin yetmiş yedi, sene yetmiş altıda Varan[d] Kal’ası Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth olunduktan sonra Nemçe Çasarı’na gönderilan Abidnâme-i Hümâyûn sûretidir*”. Eserin sonunda sefer süresince harcanan mühimmat ve şehit olan askerlerin sayıları yer almaktadır.

1.5. Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi, nr. 523

71 varak, 15 satır, nesih hat. Nüsha girişinde kırmızı mürekkeple yazılmış şu başlık yer almaktadır: “*Makâle-i Tevârîb-i Mubâreke-i Kandîye, sene bin yetmiş (elli senesinde), sene-i yetmiş altıda Varat Kal’ası Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth olunduktan sonra Nemçe Çasarı’na gönderilan Abidnâme-i hümâyûnun sûretidir*”. Nüsha içinde başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın sonunda Girit’le ilgili manzum parçalar bulunmaktadır. Nüsha, İzmir nüshasında da bulunan¹⁴ *Türkü-yi Gazî Hüseyin Paşa* ile bitmektedir. Eserin müstensihî Hünkâr Camî İmamı Osman b. Süleyman’dır. Nüshanın 69a varagında istinsah tarihi 7 Ocak 1795 (15 Cemaziyelahir 1209) olarak belirtilmiştir.

1.6. Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi, nr. 525

50 varak, 17 satır, nesih hat. Nüshanın girişinde “*Târîb-i Girîd*” başlığı bulunmaktadır. “*Makâle-i tevârîb-i mubârebe sene 1077. Bin yetmiş yedide Varad Kal’ası Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth oldukda[n] sonra Kamçe[Nemçe] Çasarı’na gönderilan Abidnâme-i hümâyûndur*” ibaresiyle devam etmektedir. Nüsha, “...*kırk gün yas ve mâtem tuttular. Hak Te’âla hazretleri dâ’imâ düşmen-i dîn ve devleti makhûr ve müdemmir eyleye, âmîn.*” ibaresiyle sonlanmaktadır. En sonda konuyla ilgisi olmayan kelimeleri kibar ve manzum bir parça vardır. Ağustos 1809’da (gurre-i Receb-i şerîf 1224) Recebzâde Abdüllatîf Efendi-yi Girîdî tarafından istinsah edilmiştir.

1.7. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, nr. 633

140 varak, 9 satır, harekeli nesih hat. Nüsha girişinde şu başlık yer almaktadır: “*Tevârîb-i Mubâreke-i Kandîye, sene 1077, yetmiş altıda Varad Kal’ası Fâzıl Ahmed Paşa feth olundukda Nemçe Saça[Çasa]rı’na gönderilan Abidnâme*”. En sonda 1196/1781-82 tarihli Cibali’de başlayan İstanbul yangını ve yine aynı yıl Rumeli’de meydana gelen çekirge istilasıyla ilgili bilgi vardır. Eser Mayıs-Haziran 1782’de (Cemaziyelahir 1196) istinsah edilmiştir.

1.8. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, nr. 729

Eser mecmuanın 1a-38a varakları arasındadır. 23 satır, nestalik hat. Köprülü nüshasıyla¹⁵ karşılaştırıldığında başta bir buçuk varaklık eksik bir kısım bulunmaktadır. Eser içinde başlıklar yazılmamıştır.

1.9. Edirne Selimiye Kütüphanesi, nr. 5101

49 varak, 15 satır, nesih hat. Eksik bir nüshadır. Eser, “...*gadr oldu, rûz-ı cezâda huzûr-ı Hakda senin hâlin nice olur*” ibaresi ile başlamaktadır. İzmir nüshasıyla¹⁶ karşılaştırıldığında bu ibareden önce yaklaşık 27 varaklık eksik bir kısım bulunmaktadır. İlk sayfadan sonraki sayfaya geçildiğinde de bir boşluk vardır. Diğer sayfa “*olmuşlar idi. Mubassıl-ı kelâm*” şeklinde devam etmektedir. Birinci sayfanın sonunda diğer sayfa başını belirten kelime, takip eden sayfadaki ilk kelime ile uyuşmadığından bu kısmın kopmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısım yine İzmir nüshasıyla

¹⁴ Nuri Adıyke, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1988), 77-78.

¹⁵ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Kol. nr. 214/1.

¹⁶ Adıyke, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye*.

karşılaştırıldığında yaklaşık 8 varaklık bir eksiklik vardır. Sonraki kısım diğer nüshalarla benzer şekilde ilerlemektedir. Eserin sonunda sefer süresince harcanan mühimmat ve şehit olan askerlerin sayıları yer almaktadır. İstinsah kaydı yoktur. Eserin sonunda konuyla ilgisiz birinin yarısı silinmiş iki kayıt vardır. Son kayıt bir kelimayı kibardır.

1.10.Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 4048

69 varak, 13 satır, nesih hat. Varak numaraları verilirken sehven 18 ile 19. varaklar arası atlandığından, nüsha 68 varak olarak gösterilmiştir. Ayrıca ilk sayfa numaralandırılmamıştır. Bu sebeple varakların a ve b sayfaları karışmıştır. Eser, “Zât-ı sûtûde-sıfât kelâm-bahş-ı kâmyâbım mesned-ârâyı dârü'l-mülk” şeklinde başlamaktadır. Köprülü nüshasıyla¹⁷ karşılaştırıldığında baş kısımda yarım varak bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Köprülü nüshasında eser sonunda seferde harcanan mühimmat miktarı ile şehit olan asker sayısı bulunmazken, Kastamonu nüshasında bu bilgiler yer almaktadır. Bu veriler İzmir nüshasıyla karşılaştırıldığında rakamlar uyuşmamaktadır.¹⁸

*****

Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye'nin nüshaları incelendiğinde iki şekilde çoğaltıldıkları görülmektedir. Bir grup nüsha “*Makâle-i Tevârih-i Muhâreke-i Kandîye, sene bin yetmiş yedi, sene-i yetmiş altıda Varad Kala'sı Fâzıl Ahmed Paşa vezâretinde feth olunduktan sonra Nemçe Çasarı'na gönderilen Ahidnâme-i hümayûn sûretidir*” başlığıyla başlamakta; diğer bir grup nüsha ise “*Makâle-i Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye, Berây-ı Merhûm vezîri'âzam Köprülüzâde Ahmed Paşa*” ibaresiyle başlamaktadır. İkinci nüsha grubunda, birinci nüsha grubuna göre baş kısımda eksiklik vardır. Ayrıca bazı nüshaların sonunda sefer sonucu şehit olan asker sayısı ve harcanan mühimmat miktarını içeren bir kısım varken, bazılarında bu bölüm bulunmamaktadır. Eserin hiçbir nüshasında müellif isminin bulunmadığı ifade edilmelidir.

Yapılan bir çalışmada bu eserin Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâbirü't-tevârih*'ini kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir.¹⁹ Bu eser olayları, *Cevâbirü't-tevârih*'ten bazen birebir bazen de özetleyerek iktibas etmiş olup, iki eser arasında çok büyük benzerlikler vardır. Öyle ki eserin orijinal bir eser mi yoksa *Cevâbirü't-tevârih*'in bir takım bölümlerini içeren bir eser mi olduğu sorusu akla gelmektedir. Nitekim eserin iki nüshası bu şüphelerin boşa olmadığını göstermektedir. Köprülü nüshasının giriş kısmında eserle ilgili olup, kırmızı mürekkeple yazılmış şöyle bir kayıt vardır: “*Târih-i Mu'teber lî-Mühürdâr-ı Sadriâzam-ı esbâk fâtih-i Kandîye, fâzıl ve Hâtem-i Tâî-i sâni, vezîr ibn-i vezîr el-Köprülüzâde Hazret-i Ahmed Paşa neverallâhu merkadebû âmîn yâ Rabbe'l-â'lemîn.*” Bu kayıt, eserin ana başlığını yazan kalem ve mürekkeple benzeşmektedir.²⁰ Benzer şekilde İstanbul Üniversitesi Nadir Eseler Kütüphanesi T 2536 numaralı yazmanın 265b-336b varakları arasında yer alan nüshanın başlık bölümünde “*Mühürdâr Târîhidir*” şeklinde açık bir ibare bulunmaktadır. Bu kayıtlar *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye* adlı eserin, Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâbirü't-tevârih*'inden yapılmış alıntılardan müteşekkil bir eser olduğunun müstensihler tarafından bilindiğini göstermektedir. Ancak buraya kadar ifade edilenlerle birlikte *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i*

¹⁷ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Kol. nr. 214/1.

¹⁸ Adıyeke, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandîye*, 75-76.

¹⁹ Veysel Göger, “Taş Yasanup Toprak Döşenenler: Kandîye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmaları* 52 (2018): 43-44.

²⁰ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Kol. nr. 214/1. Buna Levend de işaret etmiştir. Bk. Levend, *Gazavât-nâmeler*, 123.

Kandiye adlı eserde yer alan bazı bilgilerin *Cevâbirü't-tevârib*'te bulunmadığı görülmektedir. Bu durum *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin elimizde olmayan veya şu an için ortaya çıkarılmamış farklı bir *Cevâbirü't-tevârib* nüshasından yararlanmış olabileceğini gündeme getirmektedir. Nitekim *Cevâbirü't-tevârib*'in oldukça farklı şekilde hazırlanmış nüsha ve tertiplerinin varlığı bilinmektedir.²¹ Ancak yine de *Cevâbirü't-tevârib*'te yer almayan önemli miktarda bilginin olması, şimdilik *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin orijinalliği konusunda kesin hüküm vermemizi engellemektedir. Tüm bunların yanında *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin Osmanlı toplumunda popüler bir eser haline geldiği çok sayıda nüshasının olmasından anlaşılmaktadır. Hem Türkiye'deki hem de yurt dışındaki birçok kütüphanede bir nüshasına rastlamak mümkündür.

2. Hanyalı Osman Nuri'nin *Fütûhât-ı Celîle-i Giridiyye*'si

150 varak, 21 satır, nesih hat. Eserde Osmanlı öncesi Girit tarihine kısaca değinildikten sonra, Girit'in Osmanlılar tarafından fethi ve akabindeki bazı hadiseler anlatılmaktadır. Eserin sonunda Girit'te görev yapmış valilerin listesi, kitabın fihristi ve müellifin tercüme-i hali de vardır. Hanyalı Osman Nuri, eseri yazarken yararlandığı kaynakları da belirtmiştir. Örneğin Kâtib Çelebi, Naima Mustafa Efendi ve Raşid Mehmed Efendi'nin eserlerinden yararlanmıştır.²² Girit'in fethi ile ilgili bilgileri de bu kaynaklardan almıştır. Bu dönem için özellikle Naima ve Raşid'in *Tarih*'ini kullanmıştır.²³ Naima eserinde Girit'in fethini anlatırken büyük oranda Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sinden, Raşid de yine Girit'in fethini anlatırken Mühürdar'dan yararlandığına göre, Hanyalı Osman Nuri'nin dolaylı da olsa Kâtib Çelebi ile Mühürdar'ın verilerini kullandığı söylenebilir.

3. Derleme Eser

Bu eser Girit seferinin tamamını içermesinin yanında, XVII. yüzyılın sonlarına kadar bilgi vermektedir. Şu ana kadar bilinen tek nüshası bir çalışmaya konu olmuştur.²⁴ Göger tarafından²⁵ bu eserin yeni bir nüshası daha ortaya çıkarılmıştır.²⁶ Bu yeni nüshanın numaralandırılmasında ciddi hatalar yapılmıştır. 33, 73, 103, 169. varaklar atlanmış, iki varağa 181 numarası yazılmış, 77 ile 78. varaklar birbirinin yerine yazılmış, 79. varaktan sonra 88. varağa geçilmiştir. Nihayetinde eser 232 varak olarak gösterilmiştir. Ancak mevcut haliyle 221 varaktır. 15-17 satır ve nesih hatlıdır. Eser Şubat 1804 (Gurre-i Zilkade 1218) tarihinde yazılmıştır. Bulunan bu yeni nüsha ile yayınlanan nüsha arasında önemli farklılıklar vardır. En bariz fark yayınlanan nüshada *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'den alınan kısmın,²⁷ yeni nüshada bulunmamasıdır.

Bu yazma kendisinden önce yazılmış kroniklerden yararlanılarak hazırlanmış derleme bir eser niteliğindedir. Aktardığı bilgilerde önemli hatalar vardır. Bu *derleme eser* diğer Girit kroniklerine göre kaynak değeri bakımından oldukça zayıftır.

²¹ Nural Tunaloğlu, *Tevârib-i Feth-i Kal'a-i Kandiye Li-Köprülü Sadr-ı âzam Ahmed Paşa* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1985); Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002).

²² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 205: 2b, 4b, 19a, 27b, 28b, 45a, 52a, 57b, 66b, 71a-b, 72a-b, 78b, 124a, 131a.

²³ Naimâ Mustafa Efendi, *Târib-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Yayınları, 2007), 3; Raşid Mehmed Efendi, *Târib-i Râşid* c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan v.dğr. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013).

²⁴ *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Haz. Ayşe Pul (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

²⁵ Göger, "Kanca Nâm Dilaver", 59.

²⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İE 2839.

²⁷ *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, 348-371.

4. Mecmua İçinde Yer Alan Eserler

4.1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. T 2536

Bu yazma, son 3-4 varacağı hariç, Girit ile ilgili birçok şeyin toplandığı bir eser konumundadır. Yukarıda *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin bir nüshasını da içerdiği belirtilmişti. Bundan başka yazmada beş farklı kısım bulunmaktadır. 1b-13a varakları arası "*Tevârih-i İkeritis Yani Girit*" başlığını taşımaktadır. Bu kısım Osmanlıların Girit'i fethini de içeren kısa bir Girit tarihidir. 13b-265a varakları arası Girit seferinin başlangıcından sonuna kadar olan olayları anlatmakta, 1694-95 yılına kadar ada ile ilgili bilgiler vermektedir. Katib Çelebi'nin *Fezleke*'si ve Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâbirü't-tevârih*'indeki verilere paralel bir anlatım vardır. Bu kısımda 29. varaktan 30. varığa geçilirken bir varak numaralandırılmamıştır. 336b-347b varakları arasında Girit'in fethiyle alakalı manzum parçalar yer almaktadır. 347b-351a varakları arasında fethedildiği tarihten 1233 (1817-18) yılına kadar olan Kandiye muhafızlarının listesi vardır. 352a-b'de Muharrem 1225 (Şubat 1810) tarihinde meydana gelen Kandiye depremi için Hanyalı Nuri'nin düştüğü tarih bulunmaktadır.

4.2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. A. 3085

Bu mecmuanın 33b-40a varakları arasında Kandiye'nin fethi sonrası hazırlanan fetihnamenin bir sureti vardır.²⁸ Mecmuanın 59b-70a varakları arasında Girit seferinin deniz savaşları anlatılmaktadır. Ancak bu kısım eksik bırakılmıştır.

4.3. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, nr. 724/20

Mecmuanın 231b-236b varakları arasında "*Târih-i Fütûbât-ı Cezâire-i Girid ve Köprilîzâde Fâzıl Ahmed Paşa Merbûmun Kandiye Kal'ası'nı Feth ü Teshîr Eylediği İcmâlen Târihidir*" başlıklı bir kısım bulunmaktadır. Girit adasının tarihiyle başlayıp Hanya, Resmo ve Kandiye'nin fethi anlatılmaktadır. Sefer sırasında sarf olunan mühimmat ve diğer rakamsal veriler belirtilmiştir. Son kısım başka bir konuya bitmektedir.

4.4. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan Kısmı, nr. 1022

Mecmuanın 91b-104b varakları arasında Bâb-ı Salis kısmı başlamakta, "*Kal'a-i Kandiye'nin Fethi ve Mukaddemâtı Beyânındadır*" ibaresiyle konuya girilmektedir. Eser okunmaya devam edildiğinde, Kandiye'nin fethi sonrası hazırlanan fetihnamenin bir suretinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

4.5. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, nr. 599/7

Mecmuanın 173-174. sayfalarında 1645'te (h. 1055) Yusuf Paşa'nın Hanya'yı fethi üzerine düşünülmüş tarihleri havi manzumeler bulunmaktadır.

Sonuç

Osmanlıların XVII. yüzyılda Girit adası üzerine yaptıkları sefer, 1645'den 1669 yılına kadar oldukça uzun bir süre devam etmiştir. Savaş, deniz muharebeleri dışında, kahir ekseriyetle, adada bulunan çeşitli kale-kentler üzerine yapılan muhasaralar şeklinde cereyan etmiş, özellikle Kandiye Kalesi'nin alınması çok zor olmuştur. Savaşın uzun sürmesine, irili ufaklı çok sayıda kuşatmanın yapılmasına ve etkilerine paralel olarak, Girit seferinin çok sayıda vekayinameye konu olduğu

²⁸ Bu fetihnamenin diğer suretleri için bk. Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâbirü't-Tevârih'i*, 475; Mustafa Bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, 172.

görülmektedir. Bu vekayinameler günümüzde dünyanın birçok yazma eser kütüphanesine dağılmıştır. Bunlar içerisinde Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde bulunup çoğunlukla yeni tespit edilenler, bu çalışmayla topluca tanıtılmış ve kaynak değeri açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

Yapılan çalışmada ele alınan yazmaların büyük kısmı, orijinal bir eser olup-olmadığı şüpheli olan ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* adıyla anılan eserin nüshalarıdır. Bu eserin tam ve eksik şekilde on nüshası tavsif edilmiştir. Ayrıca derleme bir eser niteliğinde olan ve şimdiye kadar tek nüshası bilinen bir yazmanın yeni bir nüshası daha tanıtılmıştır. Bunların dışında başka bir yazma ve mecmua içinde bölüm şeklinde yer alan eserler de değerlendirilmiştir. İncelenen tüm eserlerin büyük bir kısmının Girit seferinin ilk zamanları için Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sinden, seferin son zamanları için ise Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâbirü't-tevârib*'inden ya da ondan yararlanan diğer kroniklerden istifade ettikleri hatta büyük oranda iktibasta buldukları anlaşılmıştır. Mecmua içinde yer alan bir kısım kaynağın ise Kandiye'nin fethi sonrası hazırlanmış fetihnamenin bir sureti olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

I. Yazma Eserler

- Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi. Orhan Kısım. nr. 1022.
Edirne Selimiye Kütüphanesi. nr. 5101.
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK). nr. İE 2839; T 205; T 2536; T 2772.
Kastamonu İl Halk Kütüphanesi. nr. 4048.
Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi. nr. 523; 525.
Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi. Hacı Ahmed Paşa Koleksiyonu. nr. 214/1; Mehmed Asım Bey Koleksiyonu. nr. 724/20.
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. nr. A. 3085; A. 3605; YY. 82.
Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. nr. 599/7; 633; 729.

II. Yayımlanmış Kronikler ve Araştırma Eserleri

- ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA. *Vekâyi'-nâme [Osmanlı Târîhi (1648-1682)] Tablîl ve Metin Tenkidî*. Haz. Fahri Çetin Derin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- ADIYEKE, Nuri. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1988.
- Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*. Haz. Ayşe Pul. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- BABİNGER, Franz. *Osmanlı Tarîh Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- BOYRAZ, Arslan. *Köprülü-zâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarîhi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- CENGİZ, Hasan Ali. *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezâire-i Girid Adlı Eseri: Tablîl ve Metin*. Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018.
- DUMAN, Filiz. *Bir Gazavat-nâme Türü Olarak Hüseyin Behçetî'nin Mi'râcî'z-zafer Adlı Zafer-nâmesi (H.1088/M.1678), (1-101. Varaklar Arası)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010.
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Haz. Zekerîya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

- GÖGER, Veysel. “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”. *Osmanlı Araştırmaları* 52 (2018): 41-78.
- GÖGER, Veysel. “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Destansı Bir Karakter: Kanca Nâm Dilaver”. *Millî Folklor* 121 (Bahar 2019): 55-64.
- GÜLSOY, Ersin. “Girit Seferleri Gazavâtnâmeleri ve Özellikleri”. *Yeni Türkiye* 7/33 (2000): 640-642.
- GÜLSOY, Ersin. *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2004.
- KARA ÇELEBİ-ZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ. *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tablîl ve Metin) 1732*. Haz. Nevzat Kaya. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- KÂTİB ÇELEBİ. *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*. Haz. Zeynep Aycibin. 2. Cilt. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016.
- LEVEND, Agâh Sırrı. *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- MUSTAFA BİN MUSA. *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye, Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi 1666-1669*. Haz. Meltem Aydın. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ. *Târib-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli. 3. Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2007.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ. *Târib-i Râşid c. I (1071-1114/1660-1703)*. Haz. Abdülkadir Özcan v.dğr. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- TUNALIOĞLU, Nural. *Tevârib-i Feth-i Kal'a-i Kandiye Li-Köprülü Sadr-ı â'zam Ahmed Paşa*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1985.
- YÜCEL, Abubekir Sıddık. *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâbirü't-Tevârib'i*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.